

Könyvtárosok a változás viharában

A könyvtároshivatás változásai, könyvtárosi jövőkép

(SZAKIRODALMI SZEMLE)

„A VILÁG, AMELYBEN KÖNYVTÁROS VAGY”

Az ókortól napjainkig nagy utat tett meg a könyvtáros szakma, de még soha nem élt meg olyan válságot, mint amilyenek most tanúi lehetünk.

Ennek legfőbb oka Fülöp Géza szerint az, hogy „*a posztmodern kor posztindusztriális forradalma elhozta számunkra az információs társadalmat ... S most itt állunk a kibertérben, az infoszférában ... és kissé riadtan, szorongva kérdezzük: a Computopia otthonaiban lesz-e helyük a könyveknek?*” [18, 638. p.]

A válság másik okát a fenti szerző a „*kultúraellenes, merkantilista, technokrata, haszonelvű*” szemléletben látja, amely üzleti vállalkozásként szemléli a könyvtárat is. [18, uo.]

Áttekintésem célja: – **a téma hazai és külföldi szakirodalmára támaszkodva – összefoglalni a könyvtáros hivatás jelen helyzetét, szakmai jellegzetességeit, alakulását, változásait, külső és belső problémáit;** közben bemutatni azt az információs–kommunikációs közeget, amely körülvesz bennünket, s amelyben a könyvtáros helyét keressük, összegezni a könyvtárossal szembeni elvárásokat, az ezekkel összhangban érzékelhető könyvtárosi image-t, megfogalmazni azt, hogyan érzik magukat a könyvtárosok, mit várnak jelenüktől, végül megkísérelni felvázolni a könyvtárosok lehetséges jövőképét.

1. A könyvtárosi hivatás...

1.1. ... hivatás vagy szakma?

A könyvtáros pálya megítéléséről a szakirodalomban nem egységes a vélemény, a **szakemberek többsége azonban nem vonja kétségbe hivatás jellegét.**

„*A hivatás olyan szakma, amely hosszú, specializált, intellektuális képzésen alapul, s amelynek révén egy bizonyos szolgáltatás nyújtható.*” [4, 292. p.] A „hivatás” fogalmáról rendelkezésre álló szociológiai irodalom további 12 pontban foglalja össze a hivatás alapvető, világszerte elfogadott jellemzőit. Ezek:

- 1) *specializált ismeretek és készségek;*
- 2) a kutatás és a specializált ismeretek *folyamatos korszerűsítése;*
- 3) *intellektuális tevékenység;*
- 4) *társadalmi szükségesség;*
- 5) *altruizmus;*
- 6) a közösség *elismerése és társadalmi státus;*

- 7) szabványos *terminológia*;
- 8) összefonódó, altruista filozófiát valló *szakmai szervezetek*;
- 9) *stabilitás*, a hivatást űzők állandósága;
- 10) a szakma képviselőinek *etikai kódexe*;
- 11) a szakma *autonómia*ja;
- 12) a hivatást képviselők *szakmai tekintélye*. [4]

Hans Raj Chopra magyarországi tanulmányútja során ezen szempontok alapján vizsgálta a könyvtároshivatás helyzetét hazánkban. Kutatása bebizonyította, hogy a könyvtáros hivatás jellemzőinek, előfeltételeinek a többsége adott a magyar könyvtárügyben. Néhány elem azonban hiányzik – ilyen: az altruista szemlélet általánossá válása, a magas társadalmi presztízs, az etikai kódex, a szakmai autonómia, a szakmai tekintély –, ezekre tehát különös figyelmet kell fordítani. [4]

Egy további angol felmérés a könyvtárösséget mint diplomás szakmát vizsgálta. Három ismérvet tekintett érvényesnek minden „hivatásra”: különleges elméleti felkészültséget kívánjon, művelői mások javára szenteljék tudásukat, domináljon az önfeláldozó jelleg (altruizmus). A könyvtárösség mindhárom kritériumnak megfelel, mégis állandóan harcolni kell elismertetéséért. Az elemzés szerint ennek az az oka, hogy a könyvtártudománynak nincs olyan csoportképző, szakmai tekintélyadó ereje, mint más diplomás szakmának (orvos, tanár, ügyvéd). Ezekben ugyanis a szakemberek elkülönülnek a „laikusoktól”, akik ki vannak szolgáltatva nekik. [3]

1.2. ... definíciója

A könyvtárosi hivatás definiálása azon tevékenységek, feladatok alapján történhet, amelyet a szakma képviselőinek el kell látniuk. A szakirodalom szerint:

- 1) A könyvtárak ősi tevékenysége – **az ismeretek gyűjtése, tárolása, rendezése, közrebocsátása** – korunkban alapvető változásokon megy át. [2]
- 2) Ezen ismeretek a kultúra adatszerűen megragadható alapjai, melyek **áthagyományozásában** azonban ma sem pótolható semmi mással a gyűjteményt szervező ember. [5]
- 3) A **könyvtáros** legfontosabb feladata ma is az, hogy ismereteivel, rendszerezőképességével, legjobb tudása szerint, felelősségteljes módon „**mozgósítsa**” a **könyvtárakban felhalmozott, dokumentumokban rögzített ismereteket** – nagy tömegek számára, hatékonyan – azzal a céllal, hogy a társadalom minden tagja olyan magas szintű ismeret birtokába juthasson, amellyel maga is alkotó egyénné válhat. [9]

1.3. ... követelményei

Mátéfy Györkné összegyűjti azokat a kritériumokat, melyek nélkülözhetetlenek a fenti feladatok megvalósításához. E szerint elengedhetetlen, hogy a könyvtáros – **jártas** legyen – valamennyire – **minden tudományterületen**, e mellett **egy szűkebb szakterületet mélyebben** is ismerjen;

- **olvasott és tájékozott** legyen;
- tudjon **kritikusan** választani a lényeges és lényegtelen között;

- ismerje alaposan olvasói körét;
- legyen tisztában kora **társadalmi elvárásaival**;
- **pedagógiai és pszichológiai ismereteit** alkalmazza az olvasókkal való kommunikáció során;
- **pontos legyen**, rendelkezzen rendszerező-, gyors helyzetfelismerő és logikai képességgel;
- **elmélyült, megbízható szakmai ismeretekkel** bírjon. [9]

Ezek az elvárások könyvtárosi oldalról – belső hangként – fogalmazódtak meg.

Hogy mit gondol a társadalom a könyvtári munkáról és a könyvtáros személyéről, és mit vár el tőlünk – e kérdések megválaszolása a könyvtárosi image-ra vonatkozó kutatások témája.

1.4. ... imázs

Nemzetközi vizsgálat eredményei alapján mondhatjuk, hogy a könyvtárost „világszerte” rendszerető, precíz, nyugodt, segítőkész, barátságos és meglehetősen intelligens emberként jellemzik. De humortalan is, nem kedveli a sportot, a dolgokhoz való hozzáállása inkább konzervatív, mint progresszív.

Munkáját a közönség rutinjellegűnek, hasznosnak és segítőnek ítéli. Magyarországon (és csak itt) a népszerűség fele úgy gondolja, hogy a könyvtárosság tipikusan női munka! [1]

A magyar társadalom könyvtárosképének jellegzetességeit, az e témakörre vonatkozó, 1985/86-ban hazánkban lefolytatott empirikus vizsgálat eredményeit Gereben Ferenc az alábbiakban foglalja össze.

A könyvtáros:

- pszichológus, potenciális *segítségforrás* a kulturális–szociális esetek számára;
- művelt, okos, *intelligens*, tájékozott, *olvasott*;
- *kultúráközvetítő*, nevelő, olvasmányokat ajánló.

A könyvtáros fogalmával tehát társadalmunk háromféle, jól elkülöníthető funkciót társít: *közvetítő–nevelő–ajánló funkció* (idejétmúlt paternalista szemléletből fakad), *szolgáltatás- és tájékoztatáscentrikus* modell (pragmatikus szemléletről tudósít), *szociális és karitatív funkció* (egyre erősödő társadalmi igényt fogalmaz meg).

Arcimboldo: Könyvtáros

A magyar felnőtt népesség csaknem 20%-a számára azonban meglehetősen idegen és ismeretlen személy a könyvtáros. [8]

1992-ben egy *amerikai felmérés* módosította a könyvtárosokról a tömegtájékoztatóban kialakított sztereotípiákat. Ennek az eredménye azt mutatta, hogy a könyvtárosok körében egyre inkább túlsúlyban van az introvertált, intuitív, nonkonformista, gondolkodó típus. Az intellektualizálódás trendjének fő oka (a felmérésről készült tanulmány szerint): a számítógép fokozatosan kiszorítja a szakképzett könyvtárosok közül a mereven gyakorlati érdeklődésűeket. [6]

A hazai sajtó és a könyvtárügy viszonyát vizsgálva Petheő Lászlóné azt állapítja meg, hogy *„a lapokból kirajzolódó könyvtároskép olyan embereket mutat, akik cselekvési lehetőségek híján küszködnek az árral, s munkájuk fontosságáról csak önmaguk vannak meggyőződve, nincs diplomáciai érzékük, nem tudták a társadalom megbecsülését kivívni”*. [3, 32. p.] A szerző véleménye szerint a közvéleménynek nem lehet teljes képe a könyvtárról, mert a könyvtári munka érdemi része nem kap helyet a lapokban. A hiányos könyvtárkép pedig rossz irányba befolyásolja a társadalom értékítéletét. [3]

2. „Könyvtárosok a változás viharában”

2.1. A könyvtároshivatás helyzete Magyarországon a '90-es években

E kérdés kapcsán a szakirodalom ismét egységesen foglal állást: rengeteg negatív jelenséget sorol fel. Pozitív helyzetelemzést hiába kerestem.

A bevezetőben jelzett világméretű tendenciákat Magyarországon felerősítették a társadalomban lezajló történések, a rendszerváltás okozta stressz: széthullottak a régi keretek, a megszokott bizonyosság elmúlt körülöttünk. [5]

A legtöbb könyvtár pártsemleges maradt, de volt, ahol a politikai megosztottság az intézménybe is bevonult – tovább atomizálva az addig is feszültségekkel terhes munkahelyi közösségeket. Az ellátó rendszer szétesésével a könyvtárosok joggal érzik úgy, hogy segítség és érdekvédelem nélkül, magukra maradtak. [17]

A mind mostohábbá váló körülményekkel párhuzamosan megnőtt az igény az információ és a szociális tevékenységek iránt. Ez a kettős nyomás új szerepeket oszt a 90-es évek könyvtárosára (lásd később). Egyre nagyobb a teher, egyre többre tétű feladatnak kell megfelelni (növekvő olvasói igények, bizonytalan jövő, elbocsátástól való félelem, magánéleti szféra nyomása). [17]

A társadalmi folyamatok és a könyvtárak léte szoros kapcsolatot mutat. A szociológiai vizsgálatok azt bizonyítják, hogy a könyvtár tipikusan a középosztály intézménye. (A hatalom, a pénz kiváltságosai és az elesettek nem igazán könyvtárhasználók!) Társadalmi tény, hogy Magyarországon a középosztály kialakulatlan és fejletlen. Olyan mértékben vagyunk és leszünk tehát fontosak, amilyen mértékben halad a „középosztályosítás”. Másrészt: könyvtáraink legnagyobb „megrendelője” a közép- és felsőoktatási rendszer. Az oktatási rendszer hatékonysága ily módon a könyvtári szolgáltatások minőségétől is függ. [14]

* * *

2.2. Képzettség, képzés, továbbképzés

A szakma képzési rendszerének szükségszerűen lépést kell tartani a társadalmi környezet változó igényeivel: a korszerű könyvtári munka korszerű könyvtárosképzést, megfelelő szakember-ellátottságot feltételez.

Az OSZK–KMK Olvasószolgálati Kutató Osztálya 1995-ben felmérte, hogy milyen a nagy szakkönyvtáraknak, a felsőoktatási intézetek könyvtárainak és a megyei könyvtáraknak a szakember-ellátottsága, milyen végzettségű munkatársakra van szükség és milyen végzettségűekből van hiány, illetve felesleg, továbbá milyen igényeket támasztanak az intézmények a képzéssel szemben.

Általános tapasztalatként megfogalmazódott, hogy a diplomások aránya sok helyen túl magas. Számos olyan munkakörben foglalkoztatnak diplomást, amelyben elegendő lenne könyvtártechnikus is. A diplomásoknak inkább irányítói feladatokat kellene ellátniuk.

Általános tendencia, hogy sok munkakörben nincs igazán szükség könyvtárosi ismeretekre, annál inkább „kemény tudású” szakemberekre. **Az igények a nyelvtudás, a számítógépes ismeretek, illetve jól hasznosítható egyéb ismeretek környékén kristályosodnak ki.**

A képzésben az informatikai tárgyak és a hagyományos tantárgyak nem kapcsolódnak egymáshoz, ezért a könyvtárosoknak nincs számítógépes, a számítógépeseknek pedig nincs könyvtárosi szemléletük. Korszerű tudású embert nehezen kapnak az egyetemről a könyvtárak, mert a modern nagy könyvtárak előbbre tartanak, mint a tanszék, amely kullog a dolgok után. [12]

2.3. Jövedelem, élet- és munkakörülmények

1984-ben – a szakmai önismeret céljából – a KMK szociológiai módszerekkel, feltérképezte a könyvtáros pálya legjellemzőbb összetevőit.

Az akkori helyzetre vonatkozóan megállapították, hogy anyagiakban a könyvtárosok jelentős hátrányban vannak a más pályákon dolgozókhöz viszonyítva. [20]

A Vidra Szabó Ferenc vezetésével lefolytatott kutatás résztvevőitől *tíz év elteltével* azt kérték, hogy *értékeljék az elmúlt időszakot*. A válaszokból az derül ki, hogy az **anyagi és erkölcsi elismerésük lényegesen változott – negatív irányban**. A válaszadók többsége egyértelműen úgy ítéli meg, hogy a fizetések reálértéke csökken, egyre nehezebb megélni.

A válaszok „jól szemléltetik azt a folyamatot melynek során a középosztálybeli, értelmiségi polgárból kiszolgáltatott, megalázott, a pusztta létfenntartásáért küzdő, lecsúszott hivatalnok lesz, akinek fel kell adnia korábbi értékrendjét, ambícióit”. [17, 238. p.] Nem kizárólag, de jellemzően könyvtárossors ez.

Van, aki úgy véli, hogy az anyagi elismerés színvonala szoros összefüggésbe hozható a társadalmi megbecsüléssel. [2]

2.4. Társadalmi megbecsülés, presztízs

A presztízs definíciójából – „tudáson, hozzáértésen, különlegesen értékelt képességek birtoklásán alapuló tekintély” [2, 418. p.] – következik, hogy egy hivatás tekintélyét elsősorban képviselőinek megítélése alakítja. A könyvtároshivatás tár-

sadalmi megbecsültségét azonban erősen befolyásolja a könyvtárak megítélése, tevékenységük minősége is. (2, uo.)

A társadalmi elismertség kiemelkedő fontosságú kérdés, szorosan kapcsolódik a legkülönbözőbb problémákhoz, ezért igen sok tanulmány érinti. E tanulmányok szerzői – a szakemberek – általában a megbecsülés alacsony fokát bizonygatják. Ennek okairól erősen megoszlanak a vélemények.

Egy nemzetközi – 12 országban elvégzett – *felmérés* adatai szerint Magyarországon e foglalkozás státusza ma is olyan, mint 20–25 évvel ezelőtt. A könyvtáros a társadalmi presztízs „létráján” a foglalkozások közel 40%-a után következik.

A könyvtáros státusza ugyanaz, mint a magasabb vagy közepes szintű szakképzést igénylő foglalkozásoké. *A felsőfokú oktatási intézményekben szerzett diplomával rendelkezők tehát veszítenek státuszukból, ha könyvtárosként dolgoznak.* A kutatás vezetője – Ruud Bruyns – szerint a kapott eredmények azt jelzik, hogy ezen a területen nem várható változás a jövőben sem. Három érv támasztja ezt alá:

- 1) a műszaki szakmáknak mindig magasabb a státuszuk;
- 2) a könyvtáros státusz különösen alacsony azokban az országokban, ahol állandó küzdelmet kell folytatni az önállóságért, az elismerésért;
- 3) a foglalkozás státusza alacsonyabb a fiatalok, mint az idősebbek körében.

A státusz azt is meghatározza, hogy mit gondolnak az emberek, mennyit kellene keresnie az ilyen foglalkozást űzőnek. Minél alacsonyabb egy foglalkozás státusza, annál kevesebben vélekednek úgy, hogy azért a munkáért magas jövedelem jár. Úgy tűnik, a társadalom egységes abban, hogy milyen képzettséget és ehhez milyen jövedelmet tart szükségesnek a könyvtárosok számára. [1]

Petheő Lászlóné úgy véli, hogy az alacsony jövedelem már eddig is csökkentőleg hatott a kulturális szférában dolgozók presztízsére, s ez csak fokozódni fog, mert **presztízsszempontból egyre inkább a jövedelmet tekintik meghatározónak az emberek.** [3]

A napilapok közleményeit és a szakajtót összevetve érdekes kép alakul ki. Míg mi, a pályán levők nem érezzük a megbecsülést, addig a kívülállók nagy része nem tudja, miért kellene megbecsülnie bennünket. A szerző szerint a társadalom helytelen értékítéletét a könyvtárak rossz propagandája, a menedzser típusú vezetők hiánya okozza és az a tény, hogy az emberek valójában nem ismerik a könyvtárosok munkáját. [3]

Vidra Szabó Ferenc – a már említett szociológiai felmérés „második fordulójának” elemzése kapcsán – felhívja a figyelmet a presztízs kétirányú változására. „**A társadalom szempontjából pozitív a változás, mert az elszegényedés miatt nagyobb szükség van ma a könyvtárakra, mint régebben volt, az állam részéről azonban visszafejlődés tapasztalható, mert nem biztosítja a szintentartást sem, a fejlesztésről nem is beszélve.**” [17, 239. p.]

A társadalmi megbecsülést alakító tényezők tehát:

- a szakma teljesítménye iránt megnyilvánuló társadalmi igény;
- a szakma elméleti alapjainak fejlettsége, tudományként való elismertsége;
- a könyvtáros kötelezettségeinek és feladatainak társadalmi közismertsége, a könyvtárossal szemben támasztott képzettségi és intellektuális követelmények;
- a könyvtáros anyagi javadalmazása.

- A prognózisok szerint a társadalmi elismertség növekedni fog, ha
- a pálya magas szintű alkotói hivatássá válik, mert a munka rutinszerű elemei automatizálódnak;
 - a könyvtári szolgáltatások hagyományos kulturális orientáltsága üzleti–vállalkozói jellegűvé alakul;
 - a könyvtárosok marketing módszerek alkalmazásával tudatosan befolyásolják a társadalmi véleményt. [17]

3. Könyvtárosszerepek és változásaik

A könyvtárosok tevékenységekörének sokrétűsége és az utóbbi időkben bekövetkezett mélyreható változásai arra készítettek számos kutatót, hogy részletesen elemezzék a korunkban észlelhető szerepmódosulásokat, a feladatok gazdagodását és differenciálódását, valamint egyes tradicionális szerepek redukálódását.

A szakirodalomban teljes az egyetértés abban a tekintetben, hogy az új technológiák megjelenése, az olvasók számának bővülése, az igények differenciálódása funkcióváltásra készítette a '80-as, '90-es évek könyvtárait, és egyben a *könyvtáros szerepének átértelmezését eredményezte*. [19, 462. p.]

Korunk a kiterjesztett szerepelvárást preferálja; az alábbiakban azokat a leggyakrabban előforduló szerepeket mutatom be, melyeket – a szakemberek véleménye szerint – az információs társadalomban a könyvtárosnak el kell látnia.

3.1. *Humanista–nevelő, liberális szolgáltató*

Katsányi Sándor a XX. századi könyvtárosi ideológiák áttekintésekor három alapvető attitűdöt körvonalazott: a *humanista–nevelőt*, a *liberális szolgáltatót* és a *szociális elkötelezettségűt*. [23] A használóra orientált, *liberális szolgáltató* könyvtár(os) eszméje a '80-as évek új könyvtár(os)i ideája, mely a könyvtárak előzetes gyakorlatával élesen szemben állt, ezért nem talált egyértelműen pozitív fogadtatásra. A *humanista–nevelő* könyvtárosi eszme volt mindaddig az általánosan elterjedt, hosszú múltra visszatekintő, nagy hagyományokkal rendelkező, mélyen meggyökeresedett és megkövesedett gyakorlat. A régi felfogás a könyvtáros szerep lényegének az intellektuális javak elosztását tartotta, és az „ízléscsinálás”, „ízlésalakítás” törekvése jellemezte. [19, 463. p.]

Nagy Attila úgy látja, hogy az utóbbi években (is) az alábbi 3 ponton érzékelhető leginkább a könyvtári szolgáltatások iránti igények erősödése:

- a) az áremelkedések miatt növekszik a lektűrök iránti kereslet (vö. liberális szolgáltató könyvtár!),
- b) a tanulással összefüggő kérések száma nő (vö. humanista nevelő könyvtár!)
- c) egyre gyakoribbak a munkanélküliséggel, devianciákkal kapcsolatos jelenségek, igények (vö. szociálisan érzékeny könyvtár!).

Nézete szerint **szakmánk sajátos divergáló tendenciát jelez: szociális munkás és/vagy információmenedzser – ez a két alapvető attitűd, mellyel napjaink könyvtárosa jellemezhető**. [14]

E két szerep az, amelyet valamennyi – jelennel és jövővel foglalkozó – tanulmány megemlít.

3.2. Szociális munkás, karitatív, szociális támogató

Igen sok cikk írója – Nagy Attilához hasonlóan – a szociális funkciók felvállalására, az olvasókkal való jó kontaktus fenntartására helyezi a hangsúlyt.

Nagy Attila szerint egyre több könyvtáros érzi szükségét, hogy a szociális munkában, a mentálhigiénés feladatok ellátásában is jártasságra tegyen szert, mert egyre több kallódó fiatalal, fogyatékkal, kábítószerrel kell foglalkoznia. [14]

Vidra Szabó Ferenc is megerősíti, hogy a **könyvtárakban megnőtt az igény a szociális tevékenység iránt**. A szegények, az öregek, a különböző devianciákkal küzdők különleges bánásmódot, speciális foglalkozásokat igényelnek. [17]

Lőrincz Judit úgy véli, hogy **nem „tipikusan” könyvtár(os) funkció** ugyan, **de kikerülhetetlen** a szociális funkció tudatos felvállalása, a közösségi, művelődési házi szerepek betöltése. [13]

Fülöp Géza véleménye is hasonló: a társadalmi változások következtében emelkedett a hátrányos helyzetűek száma, ennek pedig az az egyik következménye, hogy ráterelődött a figyelem a könyvtár szociális szerepére. Itt ejt szót a szerző a könyvtár(os) egy olyan funkciójáról, mely napjainkban mind nagyobb jelentőséget kap. A **kábelyerekekről** van szó, akik **családi körülményeik miatt veszélyeztetettek, hátrányos helyzetűek**. Ezeknek a gyerekeknek a **megmentése is a könyvtár feladata**. Fontos szerepet tölthetnek be a „mentő” munkában az úgynevezett játék-könyvtárak. [18]

3.3. Információmenedzser, profí információs szakember

Aki nem szociális munkásnak képezi ki önmagát, az az **adatbázisok, a programnyelvek, az üzleti információk kezelésében szerez jártasságot; adatbázisok nyelvét beszélő, internetet naponta használó, elektronikus postán levelező számítógépes menedzserre** válik. [14]

Fülöp Géza borúlátóan fogalmaz: az információs társadalomban az olvasóból információfogyasztó lesz, így könyvtárosra nincs is szükség, csak **információs szakemberre**, aki ügyesen navigál és szörfözik a szupersztrádán. Manapság sokan vallják, hogy a **könyvtár információáruda**, ahova az emberek azért térnek be, hogy információt vegyenek. Ez a szemlélet a „**könyvtárost információárussá** „lépteti elő”. [18, 640. p.]

Vidra Szabó Ferenc szerint korunk könyvtárosának egyszerre kell lennie **profí információs szakembernek** és empátias készséggel megáldott szociális munkásnak. A könyvtárhasználói réteg kettős nyomása indokolja ezt. „**A tradicionális könyvtárnak át kell alakulnia elektronizált könyvtárrá... A könyvtár „nevelő” funkciója látenszen is eltűnni látszik** eszmék és értékek vonatkozásában egyaránt, helyette a tolerancia legitimizálódik, mint érték.” [17, 241. p.]

Debreczeni Zsuzsa – nemzetközi kitekintésében – **információs specialistáknak** nevezi azokat a valamikori tájékoztató könyvtárosokat, akik a nyugati országokban a nagyobb vállalatok szakkönyvtáraiban dolgoztak. **Ma már az a feladatuk, hogy a kezelt információhoz értéket adjanak**, vagyis a befolyó információt hitelesítsék, átértékeljék és eljuttassák nemcsak a könyvtárat használók számára, hanem a különböző csatornák által az egész világon át egyenesen azokhoz, akiknek erre a legnagyobb szükségük van. A cégek versenyképessége múlik ezen! A modern gazdasági egységekben egyre nagyobb szükség lesz rájuk, mert kellenek olyan emberek, akik képesek kezelni a cég belső szellemi tőkét, felmérni a külső információt és a kettőt egyesíteni. [21]

Az információs specialistával rokon az **információs tanácsadó** szerepkör. Lényege az a különbség, ami a tradicionális (passzív) állományőrző és az önálló információszerző, feldolgozó és közvetítő (aktív) szerepe között van. **A tanácsadó tudós, technológus és információs szakember egy személyben.** [11]

3.4. Közvetítő, közbenjáró a gép és felhasználó között

Lőrincz Judit úgy véli, hogy míg a régi gyakorlat a könyvtáros szerep lényegének az intellektuális javak elosztását tartotta, addig a jelenlegi a **közvetítő, közbenjáró** szerep erősítését hangsúlyozza. E szerint a **könyvtáros szimbolikus javakat, üzeneteket, szolgáltatásokat ajánl.**

A szakmai kompetenciához – egyre inkább Magyarországon is – hozzátartozik az informatika, a számítógépek, az adatbankok kezelésének ismerete. [19]

Egy új, Amerikában lefolytatott felmérés azt az eredményt hozta, hogy a könyvtárosok jól érzik magukat a **felhasználók és a gépek közötti közvetítő** szerepében. [6]

Szente Ferenc azt írja, hogy a könyvtáros **erősítő** és **mérsékelő**, ezáltal **kiegyenlítő, közvetítő** tényező a világot átszövő információs hálózatban. A könyvtáros „cselekvő részese, nem csupán szenvedő alanya a zavarosan hömpölygő információáradatnak”. [16, 181. p.]

* * *

„Milyen címkét szeretnénk tehát mellényünkre tűzve viselni 5–10 év múlva?” – teszi fel a nagy kérdést gondolatmenete végén *Nagy Attila*. „**Diplomás raktáros, szakmunkás? Mentálhigiénés, szociális munkás könyvtáros? Információmenedzser?** Netán az új technikát könnyedén működtető, de a hajdani elnevezést és ethoszt kissé szégyenlősen mégis vállaló **értelmiségi, könyvtáros?**” – foglalja össze válaszában a szerző a könyvtáros státuszának – a fentiekben részletezett – sajátosan új szerepkészletét. [14, 405. p.]

4. Tények és lázalmok

4.1. A könyvtár jövője

Az átolvasott szakirodalom-anyag másik kimeríthetetlen témája: a könyvtárosi jövőkép. Optimista és pesszimista vélemények egyformán előfordulnak.

A bizakodók legfőbb érve az, hogy a könyvtárat az olvasói igények életben tartják, sőt a könyvtárhasználói nyomás hatására korszerűsíteni, bővíteni kell a szolgáltatások körét. [17]

Szente Ferenc meggyőződéssel hiszi, hogy a pluralista demokráciában törvény-szerűen **fel kell értékelődniük** a közélethez szükséges információknak, ezért az őket kezelő, rendszerező, közvetítő könyvtárnak is. A könyv örökérvényű, az írott szó mindent túlél. [5]

Nagy Attila szociológusként azt vallja, hogy a következő évtized legsürgetőbb feladata az Európai Unióhoz való közeledés; a perdöntő lépést – ez ügyben – éppen a kulturális életben kell megtenni. Szükség van a magasan képzett és folyamatosan tanuló, könyvtárhasználó munkaerőre. Ez várhatóan a **könyvtárak igénybevétele-nek növekedését** vonja maga után. [14]

Többen vélik azonban úgy, hogy **a jövő a nagy könyvtáraké**. Minden jel arra mutat, hogy a könyvtárak két táborra szakadnak: a jól felszerelt, korszerű szolgáltatást nyújtó nagy könyvtárak egyre előrébb jutnak, a kisebb, a szociális funkciókat is felvállaló könyvtárak viszont visszafejlődnek vagy megszűnnek. [12]

A borúlátók úgy gondolják, hogy a könyvtárosok beletörődő, megadó attitűdje nem ad okot a bizakodásra. **Meg kell tanulnia a szakmának az érdekérvényesítést és az önpropagandát alkalmazni, a környezet kihívásaira alkotó módon kell reagálni, a defenzív magatartásból offenzívra váltani.** [17]

Többen érvelnek az ország anyagi helyzetével: **Magyarország gazdasági helyzetének függvényeként bizonytalan a könyvtárak jövője.** [12, 17. p.]

Több szakember félti a könyvtárat az **elüzletiesedéstől**, attól a kényszertől, hogy állandóan alkalmazkodjon az információs piac kereslet-kínálatához.

Fülöp Géza szerint a könyvtárnak be kell bizonyítania, hogy szüksége van rá a társadalomnak. Szervesen be kell ezért épülnie egyrészt az információs infrastruktúrába, másrészt pedig a közösségbe, amelyet szolgál. [18]

4.2. A jövő könyvtára

Az Esseni Egyetemi Könyvtár 15. szimpóziumán a résztvevő amerikai könyvtárosok és egyetemi vezetők azt vitatták meg, hogy milyennek *szereznék látni* a jövő egyetemi könyvtárát?

A leggyakrabban említett jövőkép az „**univerzális munkaállomás, hálózati környezetben**” kifejezéssel illusztrálható. Ez a következőket jelenti: a felhasználó számára átlátható könyvtári/számítógépes szolgáltatás, teljes körű hozzáférés a nemzeti adatbázisokhoz, „virtuálisan” egyetlen helyen elérhető információ, univerzális terminál, univerzális hozzáférés az adatbázisokhoz, függetlenül a felhasználás és a forrás helyétől.

Ehhez **a könyvtáraknak tárolóhelyből a hozzáférés helyszínévé kell átalakulniuk, hatékonyan kell együttműködniük más intézményekkel, szelektíven kell szerzeményezniük, és jobban élniük a marketing eszközeivel.** [22]

D. P. Metzler az Urbana-Champaign-i Illinois Egyetem könyvtári tanszékén rendezett konferencián áttekintést adott arról, milyen lehet majd a jövő könyvtára. Szerinte a mindenki által letölthető, egyéni igényekhez igazítható elektronikus do-

kumentumok jellemzik majd. **Valószínűsíthető az információkeresés formáinak gazdagodása.** Szerinte sem fog a könyvtár eltűnni, mert társadalmilag fontos intézmény. [15]

Összegzés

A könyvtároshivatásról és annak változásairól számot adó szakirodalom – *ez idő szerint, Magyarországon* – az **illúzióvesztés folyamatáról** számol be. Egyszersmind arról a pozitív tényről, hogy világszerte **erősödik** a szakma **professzionizációra** való törekvése. Ennek a jelenségnek része a könyvtárosszerepek újraértelmezése és újraelemzése is.

Hivatkozások

1. BRUYNS, Ruud: A könyvtáros társadalmi státusza és a róla kialakult kép. A felmérés Magyarországra és Hollandiára vonatkozó részeinek összefoglalása. = Könyvtári Figyelő. 1994. 3. sz. 404–409. p.
2. BILLÉDI Ferencné: A könyvtáros hivatás helyzete, társadalmi megbecsülése = Könyvtáros. 1989. 7. sz. 415–419. p.
3. PETHEŐ Lászlóné: Könyvtárügy a sajtóban III. A könyvtárosok közérzete. = Könyvtáros. 1989. 1. sz. 32–37. p.
4. CHOPRA, Hans Raj: A könyvtáros hivatás Magyarországon = Könyvtári Figyelő. 1995. 2. sz. 292–295. p.
5. SZENTE Ferenc: Hogy szerepet ne tévesszünk! = Könyvtári Levelező/lap. 1992. 9. sz. 10–12. p.
6. SCHERDIN, Mary Jane – BEAUBEIN, Anne K.: Egy sztereotípiát megdőlése: új könyvtároskép. = Könyvtári Figyelő. 1996. 1. sz. 126–127. p.
7. LŐRINCZ Judit: A könyv nevében. A könyvtáros pálya elemzése. = Könyvtári Figyelő. 1991. 2. sz. 308–311. p.
8. GEREBEN Ferenc: A magyar társadalom könyvtáros-képe = Könyvtári Figyelő. 1990. 1–2. sz. 69–79. p.
9. MÁTÉFY Györkné: Könyvtároskép tegnap, ma és holnap = Könyvtáros. 1991. 7. sz. 388–393. p.
10. MÁTÉFY Györkné: Könyvtároskép tegnap, ma és holnap II. = Könyvtáros. 1991. 9. sz. 536–543. p.
11. KOVÁCS Mária: Az informális „kapuőrtől” a tájékoztatási tanácsadóig: egy új szakmai szerep megjelenése. = Könyvtári Figyelő 1992. 1. sz. 119–121. p.
12. VIDRA Szabó Ferenc: A könyvtárosok képzettsége = Könyvtári Figyelő. 1995. 2. sz. 236–249. p.
13. A könyvtárosság jövője. 2. nemzetközi szimpózium, Budapest. = Könyvtári Levelező/lap. 1994. 2. sz. 7–8. p.
14. NAGY Attila: Könyvtárosi jövőkép – szociológus szemmel = Könyvtári Figyelő. 1995. 3. sz. 400–405. p.
15. Tények és lázálmok: két konferencia a jövő könyvtáráról = Könyvtári Figyelő. 1994. 3. sz. 426–430. p.
16. SZENTE Ferenc: A világ, amelyben könyvtáros vagy = Könyvtári Figyelő. 1993. 2. sz. 181–184. p.

17. VIDRA Szabó Ferenc: „Furcsa tíz év van mögöttünk...” Könyvtárosok a változások viharában. = Könyvtári Figyelő. 1996. 2. sz. 235–243. p.
18. FÜLÖP Géza: Gutenberg a szupersztrádán = Könyvtári Figyelő. 1996. 4. sz. 637–642. p.
19. LŐRINCZ Judit: A könyvtárak szerepváltása = Könyvtári Figyelő. 1997. 3. sz. 450–465. p.
20. VIDRA Szabó Ferenc: A könyvtáros pálya egy szociológiai vizsgálat tükrében. Bp., OSZK KMK. 1988.
21. DEBRECZENI Zsuzsa: A vállalati szakkönyvtárosok szerepváltozása – nemzetközi tapasztalatok. = Könyvtári Figyelő. 1999. 3. sz. 604–607. p.
22. KOLTAY Tibor: A 2000. év lehetősége: Hogyan értjük meg és szolgáljuk felhasználóinkat az elektronikus könyvtárban? = Könyvtári Figyelő. 1994. 3. sz. 430–434. p.
23. KATSÁNYI Sándor: Séta ideáink bölcsőhelye körül = Könyvtáros, 1991. 1. sz. 5–8. p.

Kozmáné Sike Emese

Elektronikus könyvtár: a jövő vagy már a jelen!?

A számítástechnika megjelenésével új korszak kezdődött el az emberiség életében: az információs társadalom korszaka. A személyi számítógépek, a nagygépes rendszerek, illetve az internet megjelenése új, eddig még igazából kiaknázatlan lehetőségek tárházát nyitotta meg a felhasználók előtt. Szerencsére a könyvtárak is viszonylag hamar felismerték az informatikában rejlő lehetőségeket, azonban mind a mai napig nem használták ki teljes mértékben azokat a rendelkezésre álló eszközöket, amelyeket a technikai fejlődés lehetővé tenne.

A számítástechnika jelenlegi alkalmazása a könyvtárakban még mindig csak egy igen szűk felhasználási körre terjed ki, de a fejlődés iránya egyértelmű. Már a hálózatok megjelenésével lehetőség nyílt az elektronikus levelező rendszerekkel a könyvtárközi kölcsönzések meggyorsítására. Később, mint az OCLC¹ példája is mutatja, létrejöttek a hálózatok megjelenését kihasználó, a könyvtárak együttműködésén alapuló szervezetek. Ezen rendszerek legnagyobb vívmánya a közös katalógus volt. Ezekkel egyidejűleg jelentek meg a könyvtárakban az on-line katalógusok (OPAC), melyek többsége mára már rendelkezik internetes kereső felülettel is. Az elektronikus katalógusok előnye, hogy a felhasználó nagy mértékben lerövidítheti a keresésre szánt időt, és fontos információkat kaphat a dokumentum elérhetőségét illetően.

A következő lépés talán a tisztán elektronikus könyvtár vagy más néven médiatár lehetne. Számos országban, így Magyarországon² is elindultak biztató kezdeményezések, azonban ezek legtöbbször csak a szöveges dokumentumokra terjedtek ki. Ma már azonban a technikai fejlődés lehetővé teszi, hogy az információhordozók minden válfaját tárolni tudjuk számítógépen. A fő kérdés az elektronikus könyv-

1 OCLC – <http://www.oclc.org>

2 Magyar Elektronikus Könyvtár – <http://www.mek.ulf.hu>

tárakkal kapcsolatban az, hogy milyen előnyökkel, illetve hátrányokkal szolgálhatna bevezetésük. Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre válaszolni tudjunk, előbb meg kell vizsgálnunk, hogy milyen lehetőségeink vannak a különböző dokumentumtípusok elektronikus tárolására.

Mivel a könyvtárak gyűjtőköre főképpen a nyomtatott dokumentumokra terjed ki, legkézenfekvőbb ezekkel kezdeni a tárgyalást. Ahhoz, hogy elektronikusan tudjuk tárolni a dokumentumokat, először digitalizálni kell azok tartalmát. Ennek legegyszerűbb módja, ha egyszerűen begépeljük a szöveget a számítógépbe. Ez azonban igen időigényes folyamat – gondoljunk csak egy több mint 800 oldalas könyvre –, és a legnagyobb problémája, hogy a szöveget kísérő ábrákat, képeket sem tudjuk ilyen módon rögzíteni. Gyorsabb megoldásnak bizonyulhat, ha a könyvek oldalait egyenként optikai letapogatással – ismertebb szóval szkenneléssel – számítógépes képformátumúvá alakítjuk. Ez az eljárás hasonló a mikrofilmes archiváláshoz, annyi különbséggel, hogy az oldal képe nem a mikrofilmen kerül tárolásra, hanem a számítógép háttértárolóján. Az ilyen megoldás nagyon hasznos lehetne a nagyon régi nyomtatott, illetve kézirás kódexek, ősnymotványok és a különböző fajtájú kéziratok esetén. Ezáltal megőrizhetjük a dokumentum eredeti szerkezetét, azonban az oldalakról készített képek tárolásához szükséges helyfoglalás így jelentősen megnövekszik. Az igazi megoldást talán az jelentené, ha az így elkészített képeken a szöveges részt egy arra alkalmas karakterfelismerő szoftver³ segítségével kinyer-nénk, míg a képeket kivágnánk az oldal digitalizált képéből. Bár így jelentős több-letmunka keletkezik a képek és a szöveg újbóli összeillesztése miatt⁴, azonban kár-pótol minket a minimális helyfoglalás és a viszonylag gyors eljárás.

Ilyen módon a könyvtárakban található összes nyomtatott dokumentum a szkennelés útján digitális képformába alakítható át. Problémát talán csak a nagyon kicsi vagy nagyon nagy méretű nyomtatványok jelenthetnek, de ma már a szkennerek nagy felbontási képessége és a digitális fényképezőgépek használata orvosolja ezt.

Érdekesebb kérdést vet fel a hangzó dokumentumok digitális tárolása. Szerencsére ma már ez nem okoz nagy problémát, hiszen digitalizáló programok sokasága áll rendelkezésünkre, hogy az audiófelvételeket számítógépes formátumra alakítsuk. A legelterjedtebb hangformátumok pedig – mint például az MP3 – lehetővé teszik, hogy a digitális anyagot minőségvesztés nélkül⁵ tömörebb formában tárolhassuk.

Hasonló a helyzet a mozgóképes dokumentumok esetében is, mivel a mai eszközzel már nem okoz gondot videóról vagy akár televízióadásról digitalizált felvételt készíteni. Ennek egyetlen feltétele, hogy rendelkezünk olyan videokártyával, amely támogatja ezt a lehetőséget, illetve megfelelő nagyságú háttértároló kapacitással. A régi hangzó- és mozgóképes dokumentumok esetén pedig még arra is lehetőségünk van, hogy a felvételek minőségét bizonyos határokon belül feljavítsuk.

3 *Optical Character Recognition (OCR) – optikai karakterfelismerő program.*

4 *A dokumentumot újra kell szerkeszteni és tördelni – pl. HTML leíró nyelvnek megfelelően –, de szerencsére az ilyen munkákhoz már rengeteg szoftver áll rendelkezésünkre, amelyekkel megkönnyíthetjük munkánkat.*

5 *Az állítás kissé sántít. A hangzó dokumentumok tömörítése információvesztéssel jár, azonban ezek a formátumok kihasználják az emberi hallás sajátosságait – pl. alkalmazkodó hallásküszöb –, és így a hallgató számára nem tűnik fel ez a veszteség.*

Mint látható, a könyvtárak gyűjtőkörébe tartozó összes dokumentumfajta tárolása lehetséges számítógépen. De vajon miért érdemes digitálisan tárolnunk a dokumentumokat? Járjuk most kicsit körül ezt a kérdést.

Vegyünk egy olyan könyvtárat, ahol minden dokumentum elektronikusan van tárolva, ezért a felhasználó csak számítógépes terminálon keresztül tud hozzáférni a keresett információhoz. Ezt egy olyan elektronikus katalóguson keresztül teheti meg, mint például az OPAC. Nagyon fontos, hogy ez a program könnyen kezelhető, felhasználóbarát és hatékony legyen. Az sem árt, ha rendelkezik olyan részszel, amely szemléletesen bemutatja a program lehetőségeit.

Ha a felhasználó megtalálta a keresett dokumentumot, akkor egy billentyű lenyomása után már olvashatja, nézheti vagy hallgathatja is azt. Egyik előnye tehát az elektronikus könyvtárnak az, hogy a dokumentum azonnal a rendelkezésére áll az olvasónak, nem kell az idejét a dokumentumra várva töltenie. Sokkal érdekesebb lehet azonban a könyvtár azon tulajdonsága, hogy egy dokumentumhoz egyszerre gyakorlatilag korlátlan számú felhasználó tud hozzáférni. Ez pedig a mai pénzügyi időkben nem elhanyagolható tény, főleg olyan könyvtáraknál nem, amelyek valamilyen nagy oktatási centrum hallgatóit szolgálják ki.

További előnyt jelenthet az is, hogy minden dokumentumból elég csak egy példányt beszerezni, hiszen a digitalizálás után a dokumentum elektronikus formátuma már megosztva használható. Fontos szempont ezen kívül az állományvédelem kérdése is. A beszert dokumentumot csupán egyszer használjuk, mégpedig akkor, amikor digitalizálására sor kerül, ezt követően már csak a megfelelő tárolásáról kell gondoskodnunk. Ez nagy előnyt jelenthet a kódexek, az ősnymtatványok vagy a kéziratok feldolgozásánál. Az is figyelemreméltó, hogy jelenleg az elektronikus formátum a legmegbízhatóbb és talán a leghosszabb⁶ időre szóló tárolási forma.

A legjelentősebb előnyét azonban az elektronikus könyvtárnak az internet nyújtáná. Gondoljunk bele, hogy az internet segítségével az olvasók akár otthonról is élvezhetnék a könyvtár nyújtotta lehetőségeket egy web-böngésző segítségével. A könyvtárba beiratkozott olvasó kapna egy felhasználói nevet és egy jelszót – tulajdonképpen egy elektronikus olvasójegyet –, amelynek segítségével beléphetne az elektronikus könyvtárba, és igénybe vehetné a különböző szolgáltatásokat. Tekintve, hogy Magyarországon a könyvtárak használata gyakorlatilag ingyenes, akár teljesen nyilvánossá is lehetne tenni a könyvtárak elérését.⁷ További előnyt jelentene, hogy így lehetőség nyílna a könyvtári statisztikák automatikus elkészítésére is, hiszen a rendszer tárolná, hogy ki, mikor és milyen dokumentumot használt. Azt se tévesszük szem elől, hogy így a könyvtár fizikai helyétől nagyon messze lévő olvasók is azonnal részesülhetnének a könyvtár nyújtotta lehetőségekből, nem is beszélve a mozgáskorlátozott emberekről, akiknek ez a lehetőség megkönnyíthetné a dokumentumokhoz való hozzáfutást.

⁶ Mivel az elektronikus úton való tárolás múltja csak pár évtizedre tekint vissza, ezért felelőtlenség lenne bármilyen konkrét kijelentést tenni ezzel kapcsolatban. Az azonban bátran kijelenthető, hogy ezek az új tárolási formák magukban rejtik az adatok hosszú távú biztonságos tárolásának lehetőségét.

⁷ Látszólag a könyvtár így elesne a beiratkozási díjaktól, azonban a könyvtár weblapján megjelenő fizetett hirdetésekkel bőségesen fedezni lehetne ezt a kiesést.

Természetesen az éremnek két oldala van, hiszen mint mindennek, az elektronikus könyvtárnak is vannak árnyoldalai. Az egyik ilyen, hogy a könyvtárosok szerepköre teljesen átalakul ebben az intézményben. A könyvtár mindennapi működéséhez ugyanis olyan könyvtárosokra lenne szükség, akik egyben jól képzett informatikusok is. Szerencsére a felsőfokú képzésben mára már teret nyert az informatikus könyvtáros képzés, amely biztató előrelépés ezen a téren. További probléma lenne, hogy az olvasókkal való személyes kontaktus nagyon minimálisra csökkenne, amit valamilyen formában pótolni kellene.⁸ Ha mégis arra az elhatározásra jutunk, hogy létrehozuk ezt az intézményt, akkor a megfelelő szoftverek beszerzése vagy kifejlesztése, a rendszer karbantartása és a felhasználói igényekhez való állandó alkalmazkodás is állandó komoly feladatot jelentene a rendszer üzemeltetőinek.

Újabb jelentős problémát jelent a szerzői jogokról szóló 1999. LXXVI. törvény, amely gyakorlatilag lehetetlenné teszi, hogy a könyvtár bármilyen jogvédett dokumentumot közzétegyen elektronikus úton, akár belső zárt hálózaton is. Ezáltal megakadályozza a könyvtárak jövőbeli fejlődését. Remélhetőleg a törvényhozók is hamarosan belátják, hogy valamilyen formában változtatni kell ezen a lehetetlen helyzeten.

Úgy gondolom, hogy egy ilyen intézmény megvalósítása előtt tornyosuló problémák közül a legjelentősebb mégis az, hogy az intézmény létrehozása és működtetése rendkívül nagy anyagi megterhelést jelentene a fenntartóra nézve. Sajnos a magyarországi könyvtárak egyike sem rendelkezik – és nagy valószínűséggel nem is fog a rendelkezni a közeljövőben – olyan anyagi háttérrel, amely lehetővé tenne ilyen nagyságrendű fejlesztést. A lehetőség pedig előttünk áll, és ezt az alkalmat nem volna szabad elszalasztanunk, hiszen a technikai fejlődés gyorsasága miatt ha most lemaradunk, akkor a felzárkózás még több erőfeszítésünkbe fog kerülni.

Mint láhattuk, ma már mindaz az eszköz rendelkezésünkre áll, amellyel egy hagyományos könyvtár gyűjteményére és szolgáltatásaira építve meg tudnánk valósítani a tisztán elektronikus könyvtárat.⁹ Most már csak egy lelkes csapatra és megfelelő anyagi és jogi háttérre lenne szükség ahhoz, hogy létrehozassuk a harmadik évezred könyvtárat.

Iszály György Barna

⁸ Ilyen lehetőséget nyújthatnak a levelezési listák, a CHAT vagy a különböző klubfoglalkozások.

⁹ Ilyen jellegű elektronikus könyvtárat csak egy már létező – és az elektronikus könyvtár mellett tovább működő – könyvtári háttérrel lehet elképzelni, ezért az ilyen felépítésű könyvtárakat